

TÜRKİYE'DE İŞKENCE VE İŞKENCENİN ÖNLENEBİLMESİ İÇİN ÖNERİLER

Dr.Ümit ERKOL^{*}, Dr.Yeşim İŞLEGEN^{**}

ÖZET

Belirli amaçlarla bir insanın başka bir insana, iradi olarak, fiziksel ya da psikolojik acı çektirme eylemi olarak tanımlanan işkence, ülkemizde son derece yaygın olarak uygulanmaktadır. Türkiye, işkencenin sorgulama, yıldırma ve yok etme amaçlı, sistematik olarak kullanıldığı bir ülke olma özelliğini halen sürdürmektedir. İnsanlık tarihinin en önemli insan hakları sorunlarından bir tanesi olan işkence, Türkiye'de insan hakları savunucularının önemli gündem maddeleri arasındadır. İşkencenin önlenmesi konusunda, devlet ve siyasal iktidarlar samimi olmadıklarından, yalnızca nasıl engelleneceğinin belirtilmesi yeterli olmayacaktır. İşkence karşısı kamuoyu yaratılması ve sürekli bir baskı unsuru olabilmek çok önemlidir.

Türkiye'de İşkence

Türkiye'de işkence sorununun kamuoyuna yansması artık sokaktaki insanda şaşkınlık, heyecan yaratmıyor. Birçok kişi gözaltına alınanlara işkence yapılmasını olağan bir durum olarak karşılamakta ve tepki göstermemektedir. Türkiye'de bugüne nasıl gelindiği irdelendiğinde, işkence sorununun Cumhuriyetin çok öncesine kadar uzandığı gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Osmanlılar döneminde, daha

^{*} Dr., Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Ankara.

^{**} Dr., Kadın Hastalıkları ve Doğum Uzmanı, Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Ankara.

çok rejim muhaliflerine yönelik tutuklama olaylarında ve yerel karakollarda işkence uygulamalarına rastlanmaktadır. O günden bugüne kadar da işkence uygulamaları ve işkence uygulayıcıları her dönemde sürekli varlıklarını devam ettirmiştir¹.

Cumhuriyet döneminde işkenceli sorgulama iddaları özellikle 12 Mart 1971 döneminde yoğunlaşmış ve yaşanan işkenceler sonradan bu döneme ait yazılı eserlerde dile getirilmiştir²⁻³. Olağanüstü uygulamaları ile tarihimizde yerini alan bu dönem, kendisinden önceki yıllarla kıyaslandığında işkenceli sorgulamalarda anlamlı bir artıştan rahatlıkla sözedilebilir.

Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)'na başvuranların öykülerinde, 1970'li yılların ikinci yarısında karakollarda ve emniyet müdürlüklerinde çok sayıda işkenceli sorgulama iddiasına rastlanmıştır. Ancak bu dönemde gözaltı süresinin kısmen kısa olduğu, işkenceye bağlı kalıcı sekellere daha az rastlanıldığı da kayıtlardan anlaşılmıştır.

Ancak 1970'li yılların sonunda, önce sıkıyönetim uygulamaları ve onu izleyen 12 Eylül Askeri Darbesi dönemiyle birlikte işkenceli sorgulamalar yaygınlaşmış, cezaevleri de gözaltındaki işkencenin devam ettirildiği birer zindana dönüşürülmüştür. Bu dönemde soruşturma ve yargılamanın her aşamasında işkence yapabilmeyen yasal dayanakları yaratılarak, gözaltı süresi yasal olarak 90 güne kadar çıkarılmıştır. Yaklaşık 7-8 yıllık dönemde Adalet Bakanlığı verilerine göre sıkıyönetim mahkemelerinde 215.000 kişi hakkında dava açılmıştır⁴.

İnsan Hakları Derneği'nin belirlemelerine göre gözaltına alınan her üç insandan bir tanesine dava açıldığı gözönüne alınırsa, 650.000 kişi işkenceli sorgulamalardan geçirilmiş veya işkenceli sorgulamaların sistematik devam ettiği mekanlarda, belirli süre işkence tehditi altında kalmışlardır. İşkencenin sıkıyönetim sonrası dönemlerde de yaygın olarak devam ettiği TİHV ve İHD tarafından saptandığı gibi⁴ "İşkenceyi ve İnsanlık Dışı Cezaları Önleme Avrupa Komitesi,"nin 1991 ve 1992 yıllarında Türkiye'ye yaptığı ziyaretlerin sonunda yayınladığı raporda da hem adli hem siyasi suçlar nedeniyle gözaltına alınanların yaygın işkence uygulamalarına maruz kaldığının belirlendiği açıklanmıştır. Darbe ile başlayan 15 yıllık dönem boyunca, 460 kişinin gözaltı yerlerinde ya da cezaevinde uygulanan işkencelerde, cezaevlerindeki açlık grevlerinde ya da gördüğü işkenceler nedeniyle yakalandıkları hastalıklar sonucu yaşamını yitirdiği belirlenmiştir⁴.

İşkencenin yaygınlığı konusunda pek çok kanıt sunulabilir. Ancak tek başına, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, 1988 yılında ABD'ye yaptığı gezi sırasında düzenlediği basın toplantısında verdiği rakamlar bile herşeyi ortaya koyacak açıklıktadır. Evren'in açıklamasına göre; işkence olayları nedeniyle 5 bin 602 dava açılmıştır. Bu davalarda toplam 9 bin 337 görevli yargılanmıştır. Yargılanan görevlilerden 2 bin 394'ü mahkum olmuştur⁴. Sanıyoruz ki, bu veriler dikkate alındığında, Türkiye'de işkencenin yarattığı toplumsal tahribatın boyutlarını kavramak kolaylıkla mümkün olacaktır.

İşkence Uygulamalarını Kolaylaştıran Mevcut Yasalar

a. "Yakalama," durumunda "yakınlarına," derhal bildirme kuralının geniş istisnaları vardır ve siyasal nitelikli olaylarda yakalananın yakınına genellikle haber verilmemektedir⁵.

b. Sanığın susma hakkı mahkemede vardır. Ancak sorgu aşaması için açıkça tanınmamıştır⁵.

c. Sanığın soruşturmanın her aşamasında savunman yardımına başvurma hakkı olduğu halde, hazırlık soruşturmasının gizliliği gerekçesiyle bu aşamada, gözaltındaki kişinin avukatıyla görüşmesine izin verilmemektedir. Savcıların izni ile bu görüşme mümkün hale getirilmiş ise de uygulamada istisnalar dışında görüşmeler yapılamamaktadır⁵.

d. Olağanüstü Hal Bölgesi'nde bir başka suçtan tutuklu ya da hükümlü bulunanların ifadelerine başvurmak amacıyla, 15 güne kadar buldukları tutukevi ya da cezaevinden alınıp polis tarafından sorgulanmaları, sürekli olarak işkence tehditi altında yaşama sonucunu doğurmuştur. Pek çok kişi bu kapsamda yeniden işkence görmüştür⁵.

e. İşkence altında alındığı ileri sürülen ifadelerin hukuki değeri konusundaki yargı kararları da kısmen işkenceyi olağanlaştırmıştır⁵.

f. İşkence suçlarına verilen cezalar genellikle çok hafiftir. Görevden yasaklama kararları çoğu kez "geçici,"dir. Cezalar pek çok durumda, işkenceyle ilgili hükme göre değil, cezası daha hafif olan "kötü muamele," maddesine göre verilmektedir⁵.

Ayrıca, hekim raporu alınarak yapılan şikayetler bile, genellikle takipsizlik kararı ile sonuçlanmaktadır. Yargı, işkencecilerin cezalandırılması konusunda duyarlı değildir⁴.

g. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda (CMUK) son yapılan değişikliklerle gözaltı süresi bireysel suçlarda 24 saat, toplu suçlarda ise 4 gün olarak belirlenmiştir. Bu süre toplu suçlarda, hakim kararıyla 4 gün daha uzatılabilecektir. Gözaltı süresi, DGM kapsamına giren suçlar için "15 gün", Olağanüstü Hal Bölgesi için ise "30 gün," olarak aynen korunmuştur. En çok işkence iddiasının, DGM kapsamındaki suçlarda ve Olağanüstü Hal Bölgesi'nde olduğu dikkate alınmayarak, işkence uygulamalarının sürdürülmesi kolaylaştırılmıştır.

h. İşkence yaptığı iddia edilen kamu görevlilerinin yargılanabilmesi için, kamu görevlisi olduklarından, İl İdare Kurulu adıyla vali başkanlığında toplanan, yine kamu görevlilerinden oluşan bir kurulun izin vermesi zorunludur. Bu kurul pek çok olayda yargı denetimini engellemektedir.

İşkence olgusunu yalnızca gözaltı süreci ile ilgili görmek, yanılsamalara neden olabilecektir. Çünkü işkence uygulamaları yakalanma anından başlayıp,

gözaltı ve tutukluluk, kısacası kişinin özgürlüğünden yoksun bırakıldığı bütün süreçleri kapsamaktadır. İşkenceyi önlemeye yönelik faaliyetlerin de bütün bu alanları kapsamaması gerekmektedir.

Cezaevleri de, işkence ve kötü muamelenin sistemli bir şekilde uygulandığı mekanlardır. Genel kabul göreceği gibi, cezaların infazına ilişkin düzenlemelerle, ülkenin demokratiklik düzeyi arasında doğrudan bir ilişki sözkonusudur. Türkiye'de hiçbir dönem insan haklarına saygılı bir infaz sistemi ve anlayışı oluşturulmamıştır. Tam aksine siyasal iktidarlar, infaz sistemine daima siyasal tercihlerine uygun bir bakış açısı geliştirmiş ve bununla uyumlu yasal düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır. Egemen siyasal anlayış, tutuklu ve hükümlüleri hiçbir koşulda temel haklara sahip bireyler olarak görmemektedir. Tam aksine tutukluluk dışında da ek olarak keyfi cezalandırılması gereken kişiler olarak değerlendirmektedirler. Bu bakış, kendisini en yalın, siyasi tutuklular karşısında ortaya koymaktadır. Uygulamaya konulan genelgeler, mevcut anayasa ile bile çelişen özel yasalar da bu çifte cezalandırmacı anlayışın birer ürünüdür. Terörle Mücadele Yasası (TMY) ve "1 Ağustos Genelgesi," olarak bilinen Adalet Bakanlığı Genelgesi (1996) ile yapılan düzenlemeler siyasi tutuklu ve hükümlüleri diğerlerinden açıkça ayıran belgeler olarak, siyasi tutuklulara yönelik insan hakları ihlallerini yasallaştıran işlev görmüşlerdir.

Adli Rapor Süreçleri ve İşkence

Türkiye'de adli kurumlar işkencenin saptanması için Adli Tabiplik görevi yapan hekimleri görevlendirmektedir. Ancak işkencenin Adli Rapor ile belgelenmesi süreci birçok nedenle işkenceyi engelleyici olmaktan uzaktır.

a. Adli tabiplik görevi yapan hekimler, işkencenin sorumlusu olan devlete bağlı kamu görevlileri olduklarından, karşılaştıkları baskılar nedeniyle doğru karar vermelerini sağlayacak bir değerlendirme ortamı yaratmak ve mesleki kararlarını objektif raporlar haline getirmekte zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

b. İşkenceyi saptamayı, yalnızca gözle görünebilen izlerin tespiti olarak algılayan eksik bir rapor etme anlayışı hakimdir.

c. Yeterli sayıda adli tıp uzmanı hekim olmadığından, adli tıp konusunda yeterli eğitim almamış pek çok hekim bu görevi yapmaktadır. Bilgisizlik nedeniyle saptanamayan olaylar vardır.

d. Adli tabip ile gözaltındaki kişinin görüşmesi sürecinde kişi bizzat işkenceyi yapan görevlilerin gözetiminde olduğundan kişi işkenceyi ifade etmekte güçlük çekmektedir.

e. Pek çok işkence yöntemi, gözle görünen iz bırakmamaktadır. Ayrıca gözaltı süresinin uzunluğu, ilk günlerde oluşan işkence izlerinin tedavisi (izlerin giderilmesi) için işkenceyi uygulayanlara fırsat vermektedir. Adli raporların gözetim süresinin bitiminde düzenlenmesi de buna fırsat tanımaktadır.

f. İşkencenin kanıtlanması için gerekli olan ileri tetkiklerin maliyeti yüksektir. Bu maliyetin mağdur tarafından karşılanmak zorunda kalınması, rapor almaktan vazgeçmelere neden olmaktadır.

Türkiye'nin Uluslararası Sözleşmeler Karşısında Tutumu

Türkiye 25 Ocak 1988 tarihinde "BM İşkence ve Başka Zalimce İnsanlık Dışı ve Onur Kırıcı Davranış ya da Cezaya Karşı Sözleşme,"yi imzalamıştır. Bu sözleşme, 10 Eylül 1988 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 11 Ocak 1988 tarihinde ise "İşkenceye Karşı Avrupa Sözleşmesi," imzalanmıştır. Bu sözleşme de 1 Şubat 1989 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni kabul ederek AİHK'na bireysel başvuruda bulunabilme hakkını birkaç çekince dışında tanımıştır. Ancak bütün bu düzenlemelerin işkenceyi önlemek konusunda anlamlı etki yaptığını söylemek mümkün değildir. Çünkü Türkiye, imzaladığı sözleşmelerle uyacağını ilan ettiği taahhütlerini yerine getirmemiştir.

TBMM, iç hukuku ulusalüstü hukukla uyumlu hale getirmek yerine, sözleşmelere aykırı, işkenceyi kolaylaştırıcı yasal düzenlemeleri gerçekleştirmiştir.

Yargı organları, mahkeme kararlarında ulusalüstü hukukun iç hukuka üstünlüğünü kabul eden bir tarzı hiçbir zaman benimsememiştir .

Siyasal iktidarlar ise, bu sözleşmelerin bireylere tanıdığı hakları kullanırmak yerine fiili olarak engellemeyi tercih etmişlerdir.

Demokratik kamuoyunun çabalarına, uluslararası kuruluşların öneri ve uyarılarına karşın, bu sözleşmelerin görüntüde varlığını, işlevsel hale getirmek mümkün olmamıştır.

Türkiye'de İşkencenin Önlenmesine Yönelik Öneriler

Doğumla başlayan eğitim ve öğrenme sürecinin her aşamasında işkenceyi meşrulaştıran ve kanıksatan bir kültürel dokunun oluşması da işkence karşısında yeterince güçlü bir sesin ortaya çıkmasını engellemektedir. İşkence haberleri herhangi bir magazin haberini dinler gibi sıradanlık içerisinde izlenebilmekte, işkence yöntemleri çocuklar arasında oyun yöntemi olarak kullanılmakta, işkence kurbanı kendisine yapılan birçok işkence yöntemini "önemli değil", "pek birşey yapmadılar," şeklinde ifade edebilmektedir. Toplumun her kesimine işkenceyi kanıksatan bu kültüre karşı mücadele, birbirinden farklı çalışmaların ortak bütünleyicisi olarak algılanmalı ve gereken önem verilmelidir.

Gözüaltına alınma nedeni olabilecek durumlar yasalarda açık olarak tanımlanmalı, gözüaltına alınan şahıs, gözüaltına alan ve sorgulamayı yapan görevliler ile ilgili düzenli kayıtlar yargı kurumları tarafından tutulmalıdır. Bu kayıtlar, istekte bulunmaları halinde, ilgilinin avukatı ve yakınları tarafından her dönemde incelenebilmelidir.

Gözüaltına alınan kişinin yakınlarına istisna olmadan, hemen gözüaltına alınma gerekçesi ve durumu bildirilmeli, ayrımsız her aşamada avukatı ile görüşme ve susma hakkı tanınmalıdır.

Gözüaltına alınan şahıslar en kısa sürede (bu süre hiçbir koşulda 48 saati geçmemelidir.) yargı önüne çıkarılmalıdır. Kolluk güçleri tarafından alınan ifadelerin yargı önünde geçerliliği olmamalıdır.

Gözüaltına alınan şahısların dış dünya ile iletişim kurabilmesi, yakınları ile görüşebilmesi ve yazışması sağlanmalıdır.

Siyasal nedenlerle gözüaltına alınanlar için uygulanan işkenceyi kolaylaştıran ayrımcı yasalar hemen yürürlükten kaldırılmalı, uluslararası sözleşmelere uygun ayrımsız düzenlemeler yapılmalıdır.

İşkenceye adı karışan görevliler derhal görevden el çekirilmeli, işkence uygulamalarına karıştıkları iddia edilen görevliler hakkında bağımsız komisyon üyelerinin de katıldığı, objektif bir soruşturma yapılmalı ve işkence yaptığı belirlenen görevlilerin ömür boyu meslekten men edilmesi sağlanmalıdır. İşkence yaptığı veya yapılmasına göz yumduğu saptananlar hakkında caydırıcı olabilecek bir cezai düzenleme yapılmalıdır. Pişmanlık duyarak, tedaviye ihtiyaç hisseden işkencecilerin, tedavi ve rehabilitasyonları ücretsiz yapılmalıdır.

Adli tabiplerin tam bir mesleki bağımsızlık içerisinde görev yapabilmeleri için kurumun özerk çalışmasını sağlayacak, kurumu siyasi otoritenin baskı altına almasını engelleyecek gerekli yasal düzenleme yapılmalıdır.

Adli tabiplik görevi yapan hekimlerin eğitim ihtiyaçları giderilmeli, işkence karşıtı bir bilinç ve sorumluluk geliştirilmelidir.

İşkenceyi ortaya çıkarmak ve belgelemek için her türlü tıbbi imkan sağlanmalı, devlet bu konuda ilgili kurumlara gereken teknik desteği sağlamalı, işkence izlerinin araştırılması ve işkencenin belgelenmesi için gerek duyulan tıbbi incelemelerin mali sorumluluğunun tamamını üstlenmelidir.

İşkence sonucu ortaya çıkan psikolojik semptomların, adli rapor içerisinde değerlendirilmesi ve işkencenin kanıtlanmasında delil olarak kabul edilmesi sağlanmalıdır.

Şahsın adli tabibe beyan ettiği subjektif yakınma ve iddiaların adli rapor içerisinde kayda geçirilmesi ve değerlendirilmesi sağlanmalıdır.

TTB ve Tabip Odaları tarafından görevlendirilen hekimlerin düzenlediği "Alternatif Rapor,"lar idari ve yargı süreçlerinde resmi belge olarak kabul görmelidir.

Gözüaltına alınma sürecinin başlamasından itibaren şahsın veya yakınlarının başvurusu durumunda her an adli tabip ve kişinin seçeceği tabip odası tarafından görevlendirilen bağımsız hekim tarafından muayene ve tespit yapılma-

sına olanak tanınmalıdır. Türkiye'de mevcut yasal düzenlemeler buna izin vermemektedir. Yasalara göre kişi gözetim altına alındığında ve gözetim süresinin sonunda adli tabip görevi yapan hekimler tarafından muayene edilmektedir. Bu düzenleme işkenceyi önlemede yetersizdir. Ancak çoğunlukla bu prosedür bile yerine getirilmemekte, yerine getirildiği koşullarda da sıklıkla hekimin tıbbi kararlarında bağımsız olabildiği bir ortam yaratılmayarak işlevsiz kılınmaktadır. Devlet memuru konumundaki hekimlerin mevcut sistem içerisinde karşılaştıkları güçlükler de düşünüldüğünde, sorgulama süreci boyunca her aşamada, klinik bağımsızlığın korunduğu koşullarda, devlet ve siyasal iktidarlardan bağımsız kurumsallaştırılmış organizasyonlara bağlı çalışan, işkenceyi ortaya çıkarmak konusunda gerekli eğitim ve imkana sahip hekimlerin görevlendirilmesi işkencenin önlenmesi açısından önemli bir gelişme olacaktır.

İşkencenin önlenmesine yönelik pek çok prosedüre ek olarak, gözaltı mekanlarının ve cezaevlerinin denetimini gerçekleştirecek, bağımsız/özerk bir yapının oluşturulması da büyük önem taşımaktadır. Böyle bir oluşumun içerisinde insan hakları kuruluşlarının, hekim ve hukukçu örgütlerinin ve parlamento temsilcilerinin bulunması gereklidir. Bu kuruluşun yetki sorumluluk ve çalışma tarzı yasa ile tanımlanmalıdır. Karar ve uygulamalarda tam bağımsızlığa sahip olmasının koşulları yaratılmalıdır.

Cezaevlerindeki sağlık örgütlenmesinin özerkleştirilmesi de işkencenin önlenmesine katkı sağlayacaktır. Yakalama, gözaltına alma, tutuklama ve hükümlü olma süreçleri içerisinde yer alan tüm tıbbi personelin, tıbbi etik ilkelerine uygun davranışları sergileyecek bilinç ve bağımsızlığa sahip olması işkencenin ve diğer insan hakları ihlallerinin önlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Tıbbi personelin herhangi bir kamusal otoritenin baskısı altında kalmaksızın mesleki bağımsızlık içerisinde hareket edebilmesinin ön koşulu klinik bağımsızlık ortamının yaratılmasıdır. Türkiye'de mevcut yasal prosedür ise bunun tam aksini yaratan koşullar doğurmaktadır. Cezaevi hekimleri ve diğer tıbbi personel Adalet Bakanlığı'na bağlıdır. Hekimlerin sicil amiri konumundaki kişiler cezaevi müdürleridir. Hekimler, tüm mesleki uygulamalarından dolayı cezaevi müdürlerine karşı sorumluluk taşımaktadırlar. Cezaevinin "düzenini sağlamakla görevli," meslek dışı bir amire karşı sorumluluk, doğal olarak cezaevi hekimlerinin bağımsızlığını zedelemektedir. Yalnızca bu nedenle bile bugüne değin meydana gelmiş pek çok olumsuzluk sözkonusudur. Bundan dolayı cezaevlerinde görev yapan tüm tıbbi personelin bağımsız/özerk bir kuruluş yapısı içerisinde çalışması ve cezaevi sağlık servislerinin de bu kuruluş yönetimince oluşturulup, denetlenmesi sağlanmalıdır. İnsan hakları kuruluşları, hekim örgütü, baro, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı temsilcilerinin yer aldığı özerk ve yasal bir kuruluş oluşturulması ve cezaevi tıbbi personelinin bu kuruluş tarafından görevlendirilmesi, eğitilmesi ve denetlenmesi işkence ve diğer kötü muamelelerin önlenmesi ve meslek etiğine uygun bir tarzda sağlık hizmeti verilmesine katkılı olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Akçam T. Siyasi kültürümüzde zulüm ve işkence. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
2. Selçuk I. Ziverbey Köşkü. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1988.
3. Öztürk S. 12 Mart 1972'den portreler. İstanbul: Sorun Yayınları, 1993.
4. İşkence Dosyası. Genişletilmiş 2. baskı. Ankara: TİHV Yayınları, 1996.
5. Tanör B. Türkiye'nin insan hakları sorunu. İstanbul: BDS Yayınları, 1994.